

Skozi avtorjevo neposredno, neprizanesljivo in iskreno pripoved rastejo psihološki liki posameznikov, ki so predstavljeni zelo realistično z vsemi odtenki človečnosti pa tudi nečlovečnosti. Številni dogodki so ob prepletanju veselja, humorja, žalosti, trpljenja, tragike pa tudi sarkazma predstavljeni izredno nazorno.

Delo odlikuje izredno doživeto pripovedovanje. Čeprav avtor ni bil udeleženec pohoda, mu je uspelo skozi dolgoletno vztrajno zbiranje podatkov prepričljivo prodreti v doživljajski svet šercerjevcev ter oblikovati nepozabne like borcev, komandantov, bolničarjev in drugih.

Knjiga je izpoved številnih udeležencev pohoda in ima kot taka veliko dokumentarno vrednost. Poleg tega je knjiga opremljena z bogato zbirko fotografij, ki jih je med pohodom posnel divizijski fotograf Jože Petek in drugi. Žal pa se pisec ni držal ustaljene zgodovinske metode glede navajanja uporabljenih virov in je vire za posamezna poglavja navedel skupno pod eno opombo in s tem bralcu onemogočil eventualno preverjanje posameznih podatkov.

Vida Deželak

Jerca Vodušek - Starič, *Začetki samoupravljanja v Sloveniji*, Založba Obzorja, Maribor 1983, 147 str., Documenta et studia historiae recentioris III.

S tem delom je slovensko zgodovinopisje končno dobilo prvo monografijo, ki z zgodovinarskim pristopom, torej z metodologijo in tehniko znano zgodovinopisju, prikazuje obdobje, ki po mnenju mnogih zgodovinarjev še ne more biti obdelano na tak način. Ta avtoričin prvenec in pionirsko delo našega zgodovinopisja nasploh, to zanika. Delo, ki je magistrska naloga obranjena na ljubljanski filozofski fakulteti konec leta 1979 (mentor prof. dr. M. Mikuž), je prvo delo v okviru raziskovalnega načrta »Zgodovina Slovencev 1945—1976«, ki ga je leta 1978 pripravil Inštitut za zgodovino delavskega gibanja in je avtoričino delo tako nastajalo hkrati s tem načrtom, torej je resnično zaorala ledino na področju poveljnega zgodovinopisja. Ob tem se je seveda morala spoprijeti s težavami kot so arhivi oziroma arhivsko gradivo; kje je hranjeno, ali je ohranjeno, koliko je ohranjenega, kako je dostopno in urejeno, so bila osnovna vprašanja, na katera si je morala avtorica odgovoriti še preden se je lotila raziskave. Pri pisanju je uporabljala fonde Planske komisije LRS, Ministrstva za industrijo in rudarstvo vlade LRS in Zveze sindikatov Slovenije, ki jih hrani Arhiv Slovenije, vendar ti še niso strokovno obdelani. Za prikaz delovanja delavskega sveta in upravnega odbora jeseniške železarne, katero je izbrala kot model za prikaz konkretnega delovanja teh samoupravnih organov, je črpala podatke iz fonda teh organov, ki ga hrani arhiv železarne. Vse to kaže, da se je avtorica lotila pisanja resnično na zgodovinarski način in po znanstveni, zgodovinarsko kritični metodi z uporabo arhivskega gradiva. Ker je svoje delo zasnovala kot prikaz obdobja od osvoboditve pa do leta 1953 na normativno-pravni način, je kot vir uporabljala tudi uradne liste, za prikaz političnih usmeritev izgradnje političnega in gospodarskega sistema pa se je naslonila predvsem na dela, govore in članke tedanjih tvorcev tega sistema Bo-

risa Kidriča in Edvarda Kardelja. Kljub pogostemu mnenju, da je uporaba teh del le citatologija, politična preračunljivost ali celo apologija, pa je treba opozoriti, da so takšni viri tako imenovani viri prve roke, zlasti ko gre za govore in članke iz tedanjega časa.

Knjigo, v kateri se loteva vsekakor najbolj vidne in za povojni razvoj Jugoslavije najizrazitejše značilnosti — samoupravljanja, je avtorica razdelila na štiri poglavja. V prvem nakaže nekaj elementov samoupravljanja, ki so se pojavljali v obdobju narodnoosvobodilnega boja in revolucije, v drugem prikaže oris ekonomskega sistema oziroma ekonomske politike v obdobju znanem kot obdobje obnove in izgradnje, ko so se začeli polagati temelji socialističnega gospodarstva, ki je dobilo potrditev s petletnim gospodarskim načrtom. V tem poglavju prikaže značilnosti centralističnega upravljanja vsega družbenopolitičnega in še zlasti gospodarskega življenja, torej značilnosti razvoja, ki je popolno zanikanje samoupravljanja kot ideje in kot prakse, takšne kot je poglala korenine v času in pogojih NOB. V naslednjih dveh poglavjih pa prikaže avtorica družbene spremembe, ki so s procesom demokratizacije ponovno privedle do uveljavitve samoupravljanja, ki se kaže v izvolitvi in delovanju delavskih svetov in prvih dveh mandatnih obdobjih, od leta 1950 do leta 1953.

Namen prvega poglavja je ugotoviti in določiti vse tiste elemente v procesu revolucije oziroma izgradnje ljudske oblasti; ta je bila temeljna pridobitev revolucije, ki so imeli značaj samoupravljanja oziroma prikazati, v kakšni obliki se je samoupravljanje izražalo v času NOB. Pri tem je avtorica izhajala iz Kardeljeve trditve, da se je ideja samoupravljanja porodila med revolucijo, ko je bilo samoupravljanje bolj demokratična oblika kakor pa družbenoekonomski odnos. To pomeni, da je bila oblika, ki je bila mišljena kot samoupravljanje, dejansko oblika oblasti ali kot je leta 1945 zapisal Kardelj »oblast je pri nas enotna in predstavlja samoupravo novega tipa . . . samoprava za nas ne pomeni koncesije države ljudstvu, temveč temelj, ki je na njem država zgrajena«. (Moč ljudskih množic, maj 1945.) Torej je bila samoprava, takšna kot je bila zgrajena v NOB, »razvijanje iniciative množic od spodaj«, kar pomeni da je bila oblika samoupravljanja ljudska oblast oziroma organi ljudske oblasti — narodnoosvobodilni odbori.

Iskanje resničnih začetkov in izvora samoupravljanja pri nas, torej vprašanje njegove kontinuitete, je eno ključnih vprašanj, ne le te knjige, marveč celotnega našega povojnega razvoja, politične prakse in nazadnje tudi znanosti — od pravne, politološke pa tudi zgodovinske. Prvo poglavje, ki ga je avtorica nasloвила »Nekaj o samoupravi med narodnoosvobodilno vojno in o razvoju leta 1945 v Sloveniji« je prvi poskus z zgodovinarsko metodo pokazati ali je izvor samoupravljanja, takšen kot se je začel izgrajevati konec štiridesetih let in bil uzakonjen leta 1950 in takšen kot ga poznamo danes, resnično že v NOB. Opozoriti velja, da avtorica ne uporablja termin samoupravljanje, ampak *samoprava*, kar je povsem utemeljeno. Samoupravljanje je namreč izrazito socialistični odnos, ki se lahko pojavlja in razvija le na osnovi družbene lastnine oziroma proizvodjalna sredstva ne smejo biti več v privatni lasti, torej je pogoj za samoupravljanje uspešno izvedena socialistična revolucija, kar pomeni tudi izvedbo ekspropriacije ekspropriatorjev kot poslednjega samostojnega dejanja države. V narodnoosvobodilnem boju pa se tega procesa zaradi taktičnih razlogov ni načenjalo, vsaj globalno ne.

Na drugi strani pa je bil prav v narodnoosvobodilni vojni dosežen prvi pogoj socialistične revolucije — izvršena je bila zamenjava oblasti oziroma njenih nosilcev — politično oblast so prevzele ljudske množice; vzpostavljena je bila ljudska oblast. Izgradnja ljudske oblasti je pomenila izgradnjo nove državne oblasti in je potekala od spodaj navzgor, od najnižjih organov ljudske oblasti pa do najvišjega organa te oblasti — Avnoja, ki je postal tudi najvišji državni organ. Ljudska oblast v NOB je bila dejansko organizirana samoupravno v smislu decentralizirane oblasti in kot decentralizirana oblast, ki se je med vojno centralizirala, s čimer je država čedalje bolj prevzemala svojo funkcijo kot glavni usmerjevalec vsega družbenega razvoja. Enotna državna oblast je torej predstavljala *samoupravo*, ta pa je bila temelj, na katerem je bila država zgrajena. Ljudska demokracija je v celoti prevzela, kar je pojmovno obseženo v samoupravi, je leta 1944 zapisal dr. Lado Vavpetič, ko je razmišljal o javni upravi v bodoči ljudski demokraciji pri nas; to kaže, da je bil tedaj pojem samouprave in tudi njen pomen jasen, prav tako pa tudi njen odnos do ljudske demokracije kot državne oblike. To pa pomeni, da je bila *samouprava* v NOB v resnici »državotvorna«, saj je izgradnja nove jugoslovanske države potekala od najnižjih samoupravnih enot in njihovih organov oblasti pa vse do Avnoja. S tem dejstvom je samouprava postala nasprotje sama sebi, kajti samouprava je oblika decentralizacije oblasti države, kar vodi k procesu odmiranja države, medtem ko je bila v našem primeru samouprava osnovni način izgradnje nove jugoslovanske države. To pa pomeni, da je vsebinska razlika med samoupravo v NOB kot demokratično obliko oblasti in pa samoupravljanjem, kakršno se je začelo razvijati konec štiridesetih let, potem ko je spor z Informburojem povzročil analiziranje in odpravljanje deformacij v praksi socialistične graditve pri nas. V času NOB samoupravljanje nikakor ni moglo biti družbenoekonomski odnos, ker za to ni bilo pogojev, zato se je pojavljalo kot samouprava, torej kot družbenopolitični odnos. Samoupravljanje je bilo uvedeno kot družbenoekonomski odnos leta 1950, ko so zanj dozoreli vsi temeljni pogoji.

Ker so se elementi samoupravljanja v obliki teritorialne samouprave v obdobju NOB in revolucije pojavljali v obliki politične oblasti, je avtorica v prvem poglavju prikazala graditev ljudske oblasti. Orisala je specifični razvoj ljudske oblasti v Sloveniji, ki je bil nekoliko drugačen od drugih jugoslovanskih republik, drugačni so bili tudi elementi samoupravljanja, ki so se pojavljali v tem procesu.

V tem prvem poglavju obravnava avtorica tudi obdobje neposredno po osvoboditvi, nekako do konca leta 1945. Naštevava organizacijske spremembe, ki jih je izvajala ljudska oblast po vojni v upravi in sodstvu, obravnava tudi volitve v NOO poleti leta 1945. Poleg graditve ljudske oblasti govori tudi o ukrepih, ki so predstavljala obliko postavljanja temeljev novega gospodarskega ustroja, saj se je moral značaj gospodarstva prilagoditi značaju oblasti. Zelo natančno kronološko prikazuje razvoj v letu 1945, predvsem na gospodarskem področju — od finančnih zakonov in finančnega poslovanja, npr. proračunov itd. Na koncu poglavja prikaže še prevzem uprave KID na Jesenicah, ki jo je prevzel odbor Delavske enotnosti. Ta je prevzel oblast v železarni že 6. maja, ko je zavaroval železarno do osvoboditve Jesenic 11. maja 1945.

Drugo poglavje zajema obdobje, katerega značilnost je bila krepitev funkcij države na gospodarskem in političnem področju: to je proces etatizacije. Ta krepitev države in njene oblasti se je kazala na eni strani kot centralizacija, torej kot nasprotje samouprave, značilne za družbenopolitične odnose v obdobju NOB, in pa kot administrativno-birokratsko upravljanje na drugi strani. Ta proces je potekal že v okviru priprav na sprejem petletnega gospodarskega načrta, to je že v obdobju obnove in izgradnje (1945—1946). Prav uspešna obnova je bil eden osnovnih pogojev za prehod na načrtno gospodarstvo, drugi pogoj pa je bil prevzem proizvodjalnih sredstev v roke države (ljudske oblasti), kar je pomenilo spremembo družbenoekonomskih odnosov. Ti niso mogli biti v celoti spremenjeni zaradi značaja narodnoosvobodilnega boja že v času vojne. Avtorica sumarično prikaže način za doseg te pogojev, potrebnih za prehod na plansko gospodarstvo. Uspešno izvajanje petletke pa bi ne bilo mogoče brez spremembe organizacijskega mehanizma gospodarskega življenja, kajti Kidrič je na V. kongresu KPJ, ko je govoril o graditvi socialistične ekonomike v Jugoslaviji, poudaril, da so podjetja sicer prešla v roke države in da so bili odpravljene izkoriščevalski odnosi, »toda še vedno so prevladovala podedovane kapitalistične oblike gospodarjenja«. (V. kongres KPJ, CZ 1948, str. 400.)

V tem poglavju prikaže avtorica značilnosti in razvoj tega etatističnega ali administrativnega socializma v Jugoslaviji, to je obdobja, ki je prvo v povojnem razvoju jugoslovanske države in družbe, medtem ko je drugo obdobje od leta 1950/52 dalje — obdobje samoupravljanja oziroma socialistične demokracije, za razliko od ljudske demokracije v prvem obdobju.

To prvo obdobje, etatistično (revolucionarni etatizem), administrativno, ki ga obravnava avtorica v drugem poglavju, je pravzaprav nasprotje in zanižanje samoupravljanja in oblike le tega, v kakršni se je pojavljalo v času NOB in revolucije, to je kot samouprava na območnem načelu. Prav tako je tudi povsem nasprotno samoupravljanju, kakršnega poznamo v naslednjem obdobju, ko se je to začelo razvijati kot družbenoekonomski odnos — kot delavsko samoupravljanje. Glede pojavov samoupravljanja v obdobju administrativnega socializma je Kardelj ob pripravljanju svojih spominov izjavil svojim sodelavcem, da je bilo samoupravljanje takrat teza in je živelo v različnih oblikah. (E. Kardelj, Spomini, DZS 1980, str. 223.) Te pa so bile lahko zaradi centralizma le ljudska oblast na nivoju oblasti posameznih ljudskih odborov.

V tem poglavju je avtorica prikazala uvajanje centralističnega upravljanja, ki naj bi po njenem mnenju odpravil samoupravljanje, kakršno se je razvilo v času in pogojih NOB — kot »sproščanje ljudske iniciative«, torej kot samouprava na teritorialnem načelu, ki je predstavljala temelj državne zgradbe.

Prav nasprotno pa se je proces uvajanja centralizma kot nasprotja samoupravljanja, ki je potekal (po besedah avtorice) v času petletke, izkazoval predvsem na področju gospodarstva oziroma njegove organizacije. To je bilo administrativno-centralistično organizirano in skozi to organizacijo je avtorica prikazala to obdobje. Tako je na primer to pokazala skozi funkcijo, ki jo je imel v tem sistemu upravljanja (vodenja) gospodarstva operativno administrativni voditelj (OUV), ki je kot organ pristojnega ministrstva, torej državnega organa, neposredno upravljal podjetje — od izdajanja pravil podjetja, njegove notranje organizacije, sprejemanje oziroma določanje vseh delovnih in finančnih načrtov, pa vse do razpolaganja z obratnimi sredstvi podjetja, to je z njegovim

premoženjem in pa seveda kot najpomembnejše — razpolagajanje z ustvarjeno akumulacijo, to je dobičkom podjetja. Tega je večino pobrala država, saj je bil eden glavnih virov državne akumulacije, potrebne za izgradnjo v okviru petletke. Prav v tem, da je država imela roko nad dobičkom podjetij, pa je glavno bistvo etatizma v odnosu do samoupravljanja. V tem vprašanju dobička podjetja in njegove delitve ter deleža države pri njej leži srž problema in bistvo tega tako imenovanega administrativno-centralističnega ali etatističnega obdobja v našem razvoju. V tem je bistvena razlika med tem obdobjem in kasnejšim samoupravljanjem uzakonjenim leta 1950, ko je delavec vsaj formalno dobil možnost razpolagati z rezultati svojega dela v odnosu do države. Šele z uvedbo samoupravljanja v začetku petdesetih let se je začelo iskanje najustreznejšega sistema, ki naj bi zagotavljal bistvo socializma in samoupravljanja, to je načelo delitve po delu.

Ko obravnava obdobje petletke, ga prikaže skozi organizacijske spremembe urejanja in vodenja gospodarstva prek državnih organov — od ministrstev, generalnih in glavnih ravnateljstev, direktij itd. To je nasploh poglavje, v katerem avtorica kronološko prikaže graditev ekonomskega sistema oziroma ekonomsko politiko Jugoslavije v času administrativnega socializma, vse to pa predvsem iz normativnega stališča te izgradnje. Kot glavni vir so ji služili uradni listi.

Na koncu poglavja obravnava še vlogo in dejavnost sindikalne organizacije. Sindikati so prevzeli po osvoboditvi vlogo nosilcev aktivnosti delavskega razreda v podjetjih. Ta je prek sindikatov, po navedbi avtorice, neposredno sodeloval pri upravljanju gospodarstva. To pomeni, da je prav v nalogah sindikatov in njihovem delovanju kot neposrednih organizatorjev boja delavskega razreda za povečanje proizvodnje, za dvig produktivnosti dela in sploh vseh interesov, ki jih ima delavski razred, vključno s pravilnim nagrajevanjem dela, treba videti pojave samoupravljanja v tem etatističnem obdobju. To je bila torej pojavna oblika samoupravljanja, ki jo je imel v mislih Kardelj, ko je dejal, da je bilo samoupravljanje v tem obdobju sicer teza, katere pojavne oblike so bile različne. Končno pa so imeli prav sindikati pri uvajanju delavskega samoupravljanja v podjetja glavno vlogo, zlasti še v organizacijskem smislu.

V naslednjem poglavju je avtorica prikazala začetek procesa demokratizacije družbenoekonomskih odnosov. Za izhodišče tega procesa, ki je najavljal spremembe v družbenoekonomskih odnosih, je avtorica vzela Titove besede, izrečene na V. kongresu KPJ julija 1948, češ da je razvoj v socializmu v Jugoslaviji tako napredoval, da bo treba spremeniti ustavo, posebno pa poglavje o družbenoekonomski ureditvi države. (V. kongres KPJ, CZ 1948, str. 134.) Iz tega bi lahko sklepali, da je V. kongres KPJ dal pobudo za začetek spreminjanja družbenoekonomskih odnosov oziroma kot je zapisal Kardelj v Spominih, je leta 1948 ponovno oživila ideja samoupravljanja. (Kardelj, Spomini, DZS, 1980, str. 134.)

Ob tem se odpira še drugo vprašanje v zvezi z uvajanjem in razvojem samoupravljanja pri nas: vprašanje vloge in pomena spora z Informbirojem leta 1948 na proces uvajanja samoupravljanja. Leto 1948 in spor z IB je imel na nadaljnji razvoj socialistične graditve v Jugoslaviji nedvomno velik vpliv in pomen, saj je povzročil v prvi vrsti temeljitejšo in globljo analizo dotedanjega razvoja, predvsem pa njegove slabosti, na primer krepitev birokracije in biro-

kratizma. Ker pa je kontinuiteta samoupravljanja pri nas znana že iz časa NOB, ko se ta pojavlja kot samouprava na politično-oblastnem področju in po krajevnem načelu, spor z IB ni pomenil toliko vzroka za uvajanje samoupravljanja, marveč bolj povod. Nasprotno pa naj bi bilo prav samoupravljanje, ki se je pojavljalo v različnih oblikah, vzrok Stalinovega napada, kakor navaja Kardelj. Vsekakor je spor z IB ponovno obudil idejo samoupravljanja, vendar tokrat kot novo kvaliteto — kot nasprotje etatizmu in njegovim deformacijam, in to na področju družbenoekonomskih odnosov — kot družbenoekonomski odnos. To pa se za samoupravljanje, ki se je kot samouprava, to je oblika in način nove, ljudske oblasti uveljavilo v NOB, ne more reči, kajti za samoupravljanje v NOB v tem pomenu še niso dozoreli vsi osnovni pogoji — nova jugoslovanska država je šele nastajala, pa tudi družbenoekonomske spremembe še niso bile ustrezne.

Demokratizacija in iskanje resnično nove poti razvoja socializma v Jugoslaviji se je začelo leta 1949, ob hkratnem zaostrovanju birokratskega etatiističnega načina: na primer v kmetijstvu s prisilno kolektivizacijo in odkupi. Pri tem procesu demokratizacije je imel poseben pomen sprejem tako imenovanega drugega zakona o ljudskih odborih (maj 1949), zlasti pa misli iz Kardeljevega referata ob njegovem sprejemanju. Kardelj je analiziral pojem ljudske demokratije in ugotovil, da je razvoj socializma možen le s poglobljanjem socialistične demokracije, to je s čedalje večjo samoupravo ljudskih množic, v smislu »čedalje večjega pritegovanja ljudskih množic k delu državnega stroja.« Pri tem pa ni imel v mislih le samoupravnost v okviru organov oblasti, torej na političnem področju, ampak tudi to, da se mora samoupravljanje razvijati v sleherni organizacijski enoti družbenega življenja — v podjetjih, ustanovah. S tem je bila samouprava prenešana iz področja političnega, oblastnega delovanja v okvir, kjer se ustvarjajo nove vrednosti in s tem tudi presežek vrednosti, torej je bil pritegnjen k neposrednemu sodelovanju v upravljanju delavec-proizvajalec. To pa pomeni, da samoupravljanje ni bilo več le demokratična oblika oblasti, marveč je postalo predvsem družbenoekonomski odnos. S tem, da posveča v drugem poglavju, ko obravnava etatizem v obdobju petletke s poudarkom na gospodarskem področju in v tretjem, v katerem prikazuje proces demokratizacije družbenoekonomskih odnosov, glavno pozornost gospodarstvu oziroma razvoju ekonomske politike v obdobju od leta 1945 dalje, potrjuje posredno avtorica, da je samoupravljanje družbenoekonomski odnos. Bistveno vprašanje tega odnosa je, kdo razpolaga s presežkom vrednosti — ali država in njen aparat ali ustrezno organiziran proizvajalec, delavec sam. To je odnos med državo (etatizem) in delavcem (samoupravljanje).

V tretjem poglavju prikaže avtorica proces decentralizacije državne uprave, torej dejansko proces, ki je potekal v nasprotni smeri od tistega obravnavanega v prejšnjem poglavju. Decentralizacija, kot eden bistvenih načinov deetatizacije, se je začela konec leta 1949 in v prvi polovici leta 1950. Decentralizacija je pomenila prenos pristojnosti iz zvezne na republiško raven in nato še iz republiške na nižji, to je lokalni nivo. Bistven pri tem procesu je bil prenos podjetij iz pristojnosti zveznih upravnih organov v pristojnosti organov vlad ljudskih republik. Po tej decentralizaciji na gospodarskem področju je v Sloveniji ostalo le še 16 industrijskih podjetij zveznega značaja, torej tistih, ki so bila pod

neposrednim vodstvom državne uprave, ki je tudi pobirala akumulacijo teh podjetij. Avtorica natančno prikaže spremembe, ki so bile v procesu decentralizacije storjene na področju državne gospodarske uprave, na primer odprava gospodarskih ministrstev in ustanovitev svetov.

S sprejetjem zakona o ljudskih odborih, ko je Kardelj nakazal smer nadaljnje graditve socialističnih odnosov s poudarkom na samoupravljanju, se je začelo intenzivnejše proučevanje samoupravnih pravic, razprave o osnovanju delavskih svetov in njihovih nalog. Ob tem je zanimiva opomba avtorice, da teh razprav, potekale so na različnih nivojih in v različnih organih, ni uspela najti niti v pregledanem arhivskem gradivu niti niso omenjene v literaturi. Navedla je lahko le govor Sergeja Kraigherja na posvetovanju partijskih in sindikalnih funkcionarjev republiških podjetij Slovenije, ki ga je objavila Ljudska pravica. To kaže, da so konkretne priprave na začetke delavskega samoupravljanja v Sloveniji nezadostno prikazane, kar opravičuje pomanjkanje arhivskega gradiva. Vprašujemo pa se ali so bile te priprave sploh dokumentirane, oziroma če so, kje so ohranjene.

Priprave na izvolitev delavskih svetov so se na zvezni ravni pričele proti koncu leta 1949, potem ko sta Gospodarski svet in Centralni odbor Zveze sindikatov Jugoslavije izdala »Navodila o osnovanju in delu DS državnih gospodarskih podjetij«, v katerih je bila opredeljena naloga delavskih svetov, način volitev vanje ter njihovo poslovanje. Prvi delavski svet v Sloveniji je bil izvoljen 7. januarja 1950 v tovarni Sava v Kranju, nato pa so bili do 11. februarja izvoljeni delavski sveti še v 42 delovnih kolektivih. Avtorica jih pomensko navaja 43, pred tem pa navaja podatke, da je bilo v Sloveniji izvoljenih 47 delavskih svetov, v katere je bilo izvoljenih 1918 članov od skupno 63 477 zaposlenih v teh podjetjih. Do sprejema Zakona o delavskem samoupravljanju konec junija 1950 je bilo v Sloveniji izvoljenih še 120 delavskih svetov.

Na koncu tega poglavja govori avtorica o izvolitvi prvega delavskega sveta Železarné Jesenice. Ta je bil izvoljen 29. januarja 1950 in je štel 87 članov, ki niso bili izvoljeni neposredno, marveč posredno. Izvolila jih je skupščina delavskega sveta, ki je bila predhodno izvoljena v okviru sindikalnih pododborov. Ni pa jasno ali je bil tak način posrednih volitev v prve delavske svete običajen in je veljal za vsa podjetja ali je tak način veljal le v Železarni Jesenice. Zanimivi so podatki o sejah delavskega sveta, zlasti o udeležbi, ki je bila od 87 % pa do 50 %, pri čemer je bilo veliko neupravičenih izostankov. Zanimivo bi bilo vedeti, kakšni so bili vzroki za te neopravičene izostanke; ali je bil to izraz neinteresa izvoljenih za delovanje v delavskem svetu ali izraz njihove neosveščenosti o vlogi tega organa, morda izraz nevere v vlogo delavskega sveta pri upravljanju podjetij? Če bi avtorica uspela razrešiti vprašanje in vzroke velikega števila neupravičenih izostankov na prvih sejah delavskega sveta, bi lahko resnično prikazala začetke samoupravljanja in probleme, ki so se nedvomno pojavljali v praksi. V delovanju delavskega sveta jeseniške železarne so se v tem obdobju do sprejema temeljnega zakona o predaji tovarn delavcem pokazale tri poglobitve značilnosti: 1. delavski svet se je na začetku svojega delovanja ubadal z vprašanjem svoje vloge, 2. prišlo je do trenj med upravo in delavskim svetom, 3. na sejah delavskega sveta

so se odpirala številna in raznovrstna vprašanja, takšna, ki jih vodstvo ni dajalo na dnevni red, kar kaže na interes oziroma željo po iniciativi delavcev.

Zakonsko je bilo delavsko samoupravljanje sprejeto z zakonom 27. junija 1950. Sprejem tega zakona in uvedbo delavskega samoupravljanja je Tito v svojem govoru, v katerem je utemeljeval potrebo in pomen uvedbe delavskega samoupravljanja, označil kot logično posledico razvoja socialistične graditve v Jugoslaviji. Menil je, da je zakon sprejet prepozno, za kar so bili razlogi v dotedanjem nekritičnem sprejemanju in presajanju sovjetske prakse v Jugoslavijo.

Z zakonom o delavskem samoupravljanju (»tovarne delavcem«) se je še bolj pospešeno nadaljeval proces deetatizacije in demokratizacije vsega družbenega življenja, to je predvsem decentralizacije državne uprave in gospodarstva. Pomembna za nadaljnjo krepitev samoupravljanja pa je bila zlasti sprememba gospodarskega sistema oziroma prehod na nov gospodarski sistem v začetku leta 1952. Značilnost tega je bil nov planski sistem, temeljil je na družbenih planih gospodarskega razvoja, ki so jih sprejemali vsako leto, za razliko od državnega centraliziranega gospodarskega načrta v času petletke. S tem novim gospodarskim sistemom so bile dejansko zagotovljene materialne osnove za delovanje delavskih svetov, torej za pravi razvoj delavskega samoupravljanja. Nov gospodarski sistem je narekoval vrsto sprememb, od značaja in vloge podjetij in njihovega poslovanja, s čimer se je razširila pristojnost delavskih svetov. Ena bistvenih sprememb novega gospodarskega sistema in razvoj samoupravnih odnosov nasploh ima pravzaprav največji vsebinski in praktični pomen za razvoj samoupravljanja. To je bila sprememba v načinu delitve dohodka podjetij oziroma v delitvi osebnih dohodkov delavcev (sistem stopenj akumulacije in skladov). To je bistveno vprašanje, ki je dalo delavskemu samoupravljanju vsebino, kajti tesna je soodvisnost med delavskim samoupravljanjem in samoupravljanjem nasploh, njegovim razvojem in med sistemom delitve presežka vrednosti. S tem se je povečala tudi vloga delavskih svetov, pa čeprav je v tem sistemu ostala vloga države in njen vpliv na delitev še zelo velik.

Ob splošnem normativnem pregledu sprememb, ki jih je avtorica kronološko nanizala in so sledile zakonu o delavskem samoupravljanju do začetka leta 1953, je zanimiv predvsem prikaz delovanja delavskih svetov in upravnih odborov v Sloveniji v prvem in drugem mandatnem obdobju (1950—1952; 1952—1953). V prvem mandatnem obdobju so bili izvoljeni delavski sveti v 756 podjetjih, tako da je bilo z delavskimi sveti, izvoljenimi še pred sprejemom zakona o samoupravljanju, v Sloveniji skupaj 1196 delavskih svetov, ki so šteli 24 259 članov.

Na koncu je avtorica prikazala še delovanje delavskega sveta in upravnega odbora Železarne Jesenice v teh dveh mandatnih obdobjih. V prvem, od avgusta 1950 pa do marca 1952, je imel delavski svet jeseniške železarne 21 sej, pri čemer je v tem celotnem mandatnem obdobju opaziti dvoje različnih podobdobji; v prvem do maja 1951, ko je bila železarna še pod administrativno operativnim vodstvom generalne direkcije za črno metalurgijo v Beogradu, je čutili precejšnje vmešavanje tega državnega organa v delovanje samoupravnih organov. Obravnavanje delovanja samoupravnih organov jeseniške železarne temelji predvsem na navajanju datumov sej in dnevnega reda, bistvo obravnavanja

ne problematike teh sej pa žal ni pojasnjeno. Tako bi bilo na primer zanimivo bolj natančno vedeti več o razpravi osnutka tarifnega pravilnika, ki je bil eden temeljev novega plačilnega sistema, torej sistema delitve, kar pa je eno bistvenih vprašanj samoupravljanja. Iz zapisnika seje delavskega sveta, na kateri so obravnavali vprašanje tarifnih pravilnikov, bi lahko razbrali, kdo je dajal ton razpravi — ali direktor in vodstvo ali izvoljeni predstavniki delavcev v delavskem svetu; kakšen je bil odnos med vodstvom podjetja in člani delavskega sveta iz vrst neposrednih proizvajalcev itd. To zadnje bi videli na konkretnem primeru, kajti po temeljnem zakonu o delavskem samoupravljanju iz junija 1950 je imel direktor še vedno veliko vlogo in pooblastila pri vodenju podjetij. Na splošno bi glede zapisa o delovanju samoupravnih organov jeseniške železarne avtorici lahko zamerili, da jih je obravnavala bolj površno, splošno in faktografsko, brez analize vsebine njihovega delovanja, kar bi lahko dalo sliko konkretnih začetkov samoupravljanja pri nas, resda na izbranem primeru, to je Železarni Jesenice. Morda pa tega ni niti mogla storiti, čeprav je uporabljala arhivsko gradivo samoupravnih organov železarne — zapisnike sej delavskega sveta in upravnega odbora, pač glede na konkretnost samih zapisnikov oziroma kvaliteto tega arhivskega gradiva.

Na koncu je v knjigi objavljenih še 21 prilog-tabel, spiskov. Kljub relativno velikemu obsegu, ki ga te priloge v knjigi zajemajo (približno $\frac{1}{5}$ knjige), pa je potrebno pripomniti, da so objavljene preveč nekritično, oziroma je o njih večinoma premalo povedanega. Tako je na primer tabela št. 10, ki naj bi prikazala stanje lokalne industrije v Sloveniji leta 1947 sestavljena iz mnogo daljše tabele, kar kažejo zaporedne številke kolon zgoraj, s čimer tako objavljena tabela ne doseže namena, kot ga je imela. Po drugi strani pa bi iz objavljene glasovnice za volitve v delavski svet Železarne Jesenice za leto 1952 (priloga št. 21), ki brez analize ne pove dovolj, avtorica lahko napravila strukturo tega samoupravnega organa glede na število delavcev oziroma uslužbencev. Tako je bilo med 101 kandidatom navedenih v kategoriji »delavec« 64 oseb, za katere je mogoče sklepati, da so neposredni proizvajalci, medtem ko je bilo 26 uslužbencev (med njimi tudi edina ženska, kandidirana v DS) in 11 delovodij. O prilogah le še majhna pripomba: morda bi bilo bolje, če bi avtorica namesto nekaterih prilog objavila raje zapisnike sej delavskega sveta in upravnega odbora jeseniške železarne, pa bi vir sam govoril in odkrival začetke samoupravljanja v Železarni Jesenice, ko si je avtorica že izbrala vzorec za prikaz tega zgodovinskega procesa.

Na koncu bi bilo potrebno opozoriti na eno avtoričinih večjih napak, ki je zelo bistvena. Avtorica pravi na strani 13 (spodaj), da »stare Jugoslavije, torej tudi monarhije, ob času II. zasedanja AVNOJ-a ni bilo več. V tem času je bila Jugoslavija že davno republika«, pri čemer navaja kot citirani vir knjigo Maksa Šnuderla Zgodovina ljudske oblasti. Navedba je iztrgana iz konteksta in ima zato drugačen pomen kot pri Šnuderlu in je zato zgodovinsko-zgodovinsopisno in tudi politično netočna, napačna pa je tudi stran, kje se citirani stavek nahaja v Šnuderlovi knjigi — ne na 28., ampak na 280. strani. Znano je namreč, da je bilo eno načel celotnega narodnoosvobodilnega boja, da se bo po izgonu okupatorja in njegovih domačih pomočnikov ljudstvo samo na demokratičen način odločilo o vprašanju monarhije ali republike. Republika je postala Jugoslavija de iure šele dve leti po II. zasedanju Avnoja, 29. novembra 1945,

medtem ko se tega vprašanja na II. zasedanju v Jajcu ni dotikalo zaradi zunanjepolitičnih in tudi notranjepolitičnih razlogov.

Kljub vsem pripombam pa je treba na knjigo Jerce Vodušek-Starič gledati kot na prvo zgodovinopisno delo, ki posega prek »magične meje«, postavljene konec NOB maja 1945, s čimer se je začelo znanstveno raziskovanje skoraj štiridesetletnega obdobja z metodami in tehniko, znano zgodovinopisju. S tem bo zgodovinska veda stopila v korak z drugimi sorodnimi vedami, ki zdaj prednjačijo in si lastijo raziskovanje in pojasnjevanje graditve socialistične družbe pri nas. Knjiga ni plod le začetnega dela avtorice, marveč celotnega raziskovanja povojne zgodovine, s čimer je mogoče do neke mere opravičiti nekatere slabosti. S svojo temo in vsebino kaže na pomembnost in poučnost prehoda na samoupravljanje, na dimenzije katerega se v dnevno-političnem govoru o tej temi velikokrat pozablja ali pa niti ne ve, na kar je opozoril v predgovoru dr. Bogdan Kavčič. Do neke mere bo delo Jerce Vodušek-Starič to vrzel zapolnilo, vendar pa tema — začetki samoupravljanja — nikakor ni izčrpana.

Zdenko Čepič